

## Η Θεσσαλονίκη σε 5 [ιστορίες] + 2 χάρτες Μέρος Β΄: Άνθρωποι, μύθοι και καθημερινή ζωή

*Μαρία Παζαρλή, Αρχαιολόγος, Δρ. Ιστορία της Χαρτογραφίας  
ΓΑΚ-ΙΑΜ Αρχείο Χαρτογραφικής Κληρονομιάς*

Στο βίντεο αυτό, θα δούμε πώς ένας παλιός χάρτης λειτουργεί ως στιγμιότυπο μιας ολόκληρης εποχής και πώς μπορεί να μας πει ιστορίες για έναν τόπο και τους ανθρώπους που ζούσαν σε αυτόν.

Βρισκόμαστε στη Θεσσαλονίκη, στις αρχές του 20ού αι. Τι συνέβαινε εκείνη την εποχή;

### **Η εποχή**

*(τέλη 19ου – αρχές 20ού αι.)*

Από τα μέσα του 19ου αι. και για τα επόμενα χρόνια, οπότε η Βαλκανική ζει μια περίοδο σχετικής ηρεμίας, χάρη στην ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων με λιμάνια της Δυτικής Μεσογείου, η Θεσσαλονίκη αναδεικνύεται στο τρίτο σε κίνηση λιμάνι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, και εξελίσσεται σε ναυτικό, εμπορικό, διαμετακομιστικό και βιομηχανικό κέντρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου.

Στους διπλωματικούς και οικονομικούς κύκλους, το «Ανατολικό Ζήτημα» αναδεικνύεται σε πρωτεύον θέμα συζήτησης και οι ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθούν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους στην περιοχή, χωρίς να χάσουν τον έλεγχο των δρόμων προς τη Μεσόγειο και την Ανατολή, ενώ οι σχέσεις των βαλκανικών κρατών καθορίζονται από τις εκάστοτε εθνικές πολιτικές και ιδεολογίες και η Οθωμανική αυτοκρατορία αρχίζει να αντιλαμβάνεται ότι οι εποχές αλλάζουν.

Περίπου την ίδια εποχή, η πόλη αποκτά σιδηρόδρομο, ταχυδρομεία, τηλέγραφο, γκάζι και ηλεκτρικό, καθώς και αξιόλογη βιοτεχνική ανάπτυξη (βυρσοδεψεία, υφαντουργίες, οινοποιεία κ.λπ.). Η ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Αυστρία) συντελεί στον εξευρωπαϊσμό της πόλης, κάτι που αντικατοπτρίζεται στα έργα υποδομών και στην ανοικοδόμηση επιβλητικών δημόσιων κτιρίων στο κέντρο και πολυτελών ιδιωτικών κατοικιών στη Λεωφόρο Εξοχών, με τη συμβολή αρχιτεκτόνων από χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Ωστόσο, διατηρεί στο ιστορικό της κέντρο τη φυσιογνωμία της οθωμανικής πόλης, με στενούς δρόμους και πολυπολιτισμικό πληθυσμό.

Από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αι., η οθωμανική διοίκηση εφαρμόζει μια εκσυγχρονιστική αστική πολιτική για την αποτύπωση και τον εξωραϊσμό της Θεσσαλονίκης. Μεταξύ άλλων, ανασχεδιάζεται το κέντρο της πόλης, το 1873 κατεδαφίζεται το θαλάσσιο τείχος, διαμορφώνεται η Παλιά Παραλία, ενώ το 1897 κατασκευάζεται από γαλλική τεχνική εταιρεία το καινούριο λιμάνι. Η οικονομική άνθηση στην πόλη ευνοεί την πνευματική, πολιτιστική και εκπαιδευτική ανάπτυξη και σημειώνεται εντυπωσιακή δραστηριότητα σε αυτούς τους τομείς: ίδρυση φιλεκπαιδευτικών, πολιτιστικών και

φιλανθρωπικών συλλόγων, λειτουργία τυπογραφείων, νέες εκδόσεις, εφημερίδες και περιοδικά, αλλά και σχολεία που λειτουργούν με την ευθύνη κάθε κοινότητας.

Μέχρι την εποχή των Βαλκανικών και του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης πλησιάζει τους 160 χιλιάδες κατοίκους (158.000 στην απογραφή του 1913), έχοντας σχεδόν διπλασιαστεί μέσα σε 45 χρόνια, τόσο λόγω της έλευσης πληθυσμών από τις αγροτικές περιοχές και της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης, όσο και λόγω της μείωσης της παιδικής θνησιμότητας. Η Θεσσαλονίκη είναι η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη των ευρωπαϊκών κτήσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με το μουσουλμανικό στοιχείο όμως να υστερεί αναλογικά (μόλις 23% στις αρχές του 20ού αι.). Η καθημερινή ζωή της πόλης, οι κοινωνικές δραστηριότητες των κατοίκων της, η πνευματική δράση, η εκπαιδευτική κίνηση αναδεικνύουν τον πολυπολιτισμικό της χαρακτήρα, αλλά και τα δάνεια εξίσου από την Ανατολή και τη Δυτική Ευρώπη.

### **Ο χάρτης του 1909**

Μέσα σε αυτό το κλίμα, τον Μάρτιο του 1909 το βρετανικό War Office εκδίδει τον χάρτη της Θεσσαλονίκης με τίτλο “Map of Salonica and surrounding country”.

Από τον τίτλο κιόλας, αποκτούμε μια ιδέα για την πολυπολιτισμικότητα των αναγνωστών, καθώς το όνομα της πόλης αναφέρεται στις διαφορετικές εκδοχές του: αγγλικά Salonica, τουρκικά Selanik, βουλγαρικά Solun, ελληνικά Thessaloniki.

Το πολύ ενδιαφέρον λοιπόν με αυτόν τον χάρτη είναι ότι, αν τον παρατηρήσουμε προσεκτικά, μπορεί να μας δώσει ακριβώς μια εικόνα της ποικιλίας που είχε η καθημερινή ζωή στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20ού αι.

Η πόλη παρουσιάζεται στην έκταση που είχε στις αρχές του 20ού αι.. πολύ μικρότερη από τη σημερινή. Φανταστείτε ότι στην απογραφή του 1913 καταμετρήθηκαν περίπου 158.000 άνθρωποι, πολλοί από τους οποίους είχαν φτάσει και εγκατασταθεί τις τελευταίες δεκαετίες του 19<sup>ου</sup> και στις αρχές του 20ού αι.. Μέχρι πρόσφατα, η Θεσσαλονίκη είχε λίγο έως πολύ την έκταση που διατήρησε από την ύστερη αρχαιότητα και σε ολόκληρη την περίοδο της τουρκοκρατίας, περιορισμένη στην περιοχή «Εντός των Τειχών». Τώρα αρχίζει να προεκτείνεται νότια, προς την περιοχή των Εξοχών, τη σημερινή λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας, και βορειοδυτικά, γύρω από την περιοχή του Λιμανιού και του Σιδηροδρομικού Σταθμού. Γύρω διακρίνονται βουνά, καλλιέργειες και πολλά αμπέλια!

Το ιστορικό της κέντρο είναι λίγο έως πολύ γνωστό. Νοτιοανατολικά ορίζεται από το θαλάσσιο μέτωπο με την Παλιά Παραλία, χωρίς τείχη, από τον Λευκό Πύργο (Μπεγιάζ κουλέ) μέχρι το καινούριο της λιμάνι. Βορειοανατολικά το όριο είναι η ακρόπολη και το Επταπύργιο με τη φυλακή. Η Άνω Πόλη ορίζεται ακόμα από τα τείχη, που καταλήγουν βορειοδυτικά στο Βαρδάρι και το Τοπ Χανέ, στον γνωστό και σήμερα Πύργο του Βαρδαρίου που έχτισε ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής το 1546. Το κέντρο της πόλης δεν διαθέτει ακόμα μεγάλες πλατείες, βουλεβάρτα και εντυπωσιακές λεωφόρους -αυτά θα δημιουργηθούν μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917. Διακρίνουμε δύο μεγάλους δρόμους, τις σημερινές οδούς Αγίου

Δημητρίου (Hissar Sokak) και Εγνατία (Grand Rue de Vardar), παράλληλα με την παραλιακή, και κατά τ' άλλα μικρότερους δρόμους που ορίζουν ακατάστατα τα οικοδομικά τετράγωνα. Διακρίνουμε γνωστά σημεία που μας βοηθούν να προσανατολιστούμε: την Αγία Σοφία, τον Άγιο Αθανάσιο, το Κονάκι (σημ. Διοικητήριο), έδρα της οθωμανικής διοίκησης, και φυσικά τα ονόματα των πυλών – τα τείχη γκρεμίστηκαν, αλλά τα ονόματα που είχαν οι πύλες παραμένουν σημεία αναφοράς!

Πρόκειται για μια πόλη με εμφανή εμπορική δραστηριότητα: Σημειώνονται οι θέσεις των Μπαζάρ (οι κλειστές αγορές), τραπεζών όπως η Οθωμανική Τράπεζα, η Τράπεζα Ανατολής και η Banque de Salonique, των ταχυδρομείων (τουρκικό, βρετανικό, αυστριακό, γαλλικό, ιταλικό) και των τελωνείων.

Στα βορειοδυτικά, γύρω από το καινούριο λιμάνι και τον Σιδηροδρομικό Σταθμό υπάρχουν αποθήκες, ζυθοποιεία, εργοστάσια τσιμέντου και πάγου, πλινθοκεραμοποιεία.

Κάθε κοινότητα έχει τα δικά της κτίρια λατρείας, αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινής ζωής: οθωμανικά τζαμιά και μοναστήρια (Kasimie mosque ο Άγιος Δημήτριος, Eski jami η Αχειροποίητος, Derbish Tekke το μοναστήρι των Δερβίσηδων), χριστιανικοί ναοί και μοναστήρια (Άγιος Αθανάσιος, Chaush Monastir), συναγωγές, ναοί της Βουλγαρικής Εκκλησίας (Bulgarian Church), της Καθολικής Εκκλησίας κ.ο.κ. Έχει επίσης –πώς αλλιώς;– και τα κοιμητήριά της (Turkish / Jewish cemetery).

Εκτός του ιστορικού κέντρου, προς τα νότια, κατά μήκος του παραλιακού μετώπου που σήμερα έχει διαμορφωθεί στη Νέα Παραλία, αναπτύσσεται η Λεωφόρος των Εξοχών. Ναι, ναι, είναι η ίδια η σημερινή Λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας, που την ξέρουμε γεμάτη ψηλές πολυκατοικίες και κίνηση! Τότε, στη Θεσσαλονίκη του 1909, μετά τον Λευκό Πύργο βγαίναμε «εις τας Εξοχάς». Διασχίζουμε τις στρατιωτικές εγκαταστάσεις, προσπερνάμε το Γαλλικό Ινστιτούτο και κάνουμε τη βόλτα μας στη μεγάλη λεωφόρο, χαζεύοντας στη διαδρομή μας τα διάφορα προξενεία (ιταλικό, βρετανικό, αυστριακό, γαλλικό), αλλά και τις ιδιωτικές κατοικίες, τις βίλες με τους κήπους που βγάζουν κατευθείαν στη θάλασσα. Στο βάθος, διακρίνεται το μεγάλο ελληνικό ορφανοτροφείο, το Παπάφειο δηλαδή, περιστοιχισμένο από δέντρα, με τον περίεργο λόφο της Τούμπας πίσω του.

Πάντα προς τη μεριά της εξοχής, στον εντελώς ανοιχτό χώρο, σημειώνονται στον χάρτη μας το ιταλικό νοσοκομείο Βασιλίσσα Μαργαρίτα (Italian Hospital, 1893-94), καθώς και το εβραϊκό Χιρς (Jewish Hospital). Την εποχή αυτή, σημειωτέον, λειτουργεί επίσης σε αυτή την περιοχή το ελληνικό νοσοκομείο, το Θεαγένειο, από το 1893-94, εδώ θεμελιώνεται αυτή τη χρονιά το Ρώσικο (1909), ενώ το δημοτικό νοσοκομείο, ο σημερινός Άγιος Δημήτριος, νοσοκομείο Hamidie τότε (1904), βρίσκεται πιο κοντά στην πόλη, σε μικρή απόσταση από την Ανώτατη Σχολή, την Idadie (σημερινή Παλιά Φιλοσοφική). Συνεχίζοντας την περιήγησή μας στη λεωφόρο των Εξοχών, συναντούμε το τζαμί Hamidie, το πανέμορφο κτίριο του Ιταλού αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι, που αργότερα θα γίνει το πρώτο Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης.

Στα δεξιά μας καθώς βαδίζουμε στη Λεωφόρο Εξοχών, όλη η ακροθαλασσιά, η σημερινή Νέα Παραλία, είναι γεμάτη караβάκια και βάρκες, δεμένα στις αποβάθρες, έτοιμα να μας πάνε μια βόλτα.

Κάθε σπίτι, κάθε βίλα που συναντάμε, έχει ευρωπαϊκό χαρακτήρα, μοιάζει με αυστροϊταλική έπαυλη, ελβετικό σαλέ ή εγγλέζικη αγροικία. Συνυπάρχουν εδώ εβραίοι τραπεζίτες, έλληνες έμποροι και τούρκοι αξιωματικοί — η απόκτηση κατοικίας στη Λεωφόρο των Εξοχών ήταν τεκμήριο οικονομικής και κοινωνικής καταξίωσης. Κάθε κατοικία έχει τη δική της ιστορία, για παράδειγμα μια ιστορία μεγάλης αγάπης και έρωτα, όπως η βίλα «Ευτυχία μου», το Chateau Mon Bonheur. Άλλα κτίρια λένε ότι στοίχειωσαν, κουβαλώντας τις πονεμένες ιστορίες και τα πνεύματα των βασανισμένων κατοίκων τους και παραμένουν μέχρι σήμερα αντικείμενα της φαντασίας.

Κάπου εδώ, στο τέρμα της Λεωφόρου των Εξοχών, ανάμεσα στα σκόρπια σπίτια, στην περίφημη Βίλα Αλλατίνι (σημερινή Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας), δίπλα στους Μύλους Αλλατίνι, και τα δύο ιδιοκτησίες της ομώνυμης εύπορης εβραϊκής οικογένειας, μόλις έχει εγκατασταθεί και ζει εξόριστος και φρουρούμενος ο διαβόητος σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ (1908-12), που θα δώσει το όνομά του (Χαμιδιέ) σε όλη την περιοχή, αλλά και στην οδό Χαμιδιέ, τη σημερινή Εθνικής Αμύνης.

Μόλις αφήσουμε πίσω μας τα τελευταία σπίτια, απλώνεται η παραλία μέχρι το Καραμπουρνού, για να κάνουμε το μπάνιο μας. Δεν είναι όμως το μοναδικό μέρος για να απολαύσουμε τη θάλασσα! Από την άλλη πλευρά της πόλης, δίπλα στο λιμάνι, υπάρχει ακόμα ο Κήπος των Πριγκήπων, το γνωστό από τα τραγούδια Μπεχ Τσινάρ. Η καλή Θεσσαλονίκη βέβαια σύχναζε επίσης στα μεγάλα ξενοδοχεία και στα κοσμικά εστιατόρια του κέντρου: τα ξενοδοχεία Splendid Palace, Olympos Palace και Hotel Angleterre, το Splendid Park Restaurant, το Eden Theatre.

Πώς θα πηγαίναμε όμως από τη μια άκρη της πόλης στην άλλη; Μπορούμε να πάρουμε τα ποδαράκια μας, να καβαλήσουμε ένα κάρο, να οδηγήσουμε το αυτοκίνητό μας ή, το καλύτερο, να πάρουμε το τραμ! Διότι δύο ολόκληρες διαδρομές έκανε το τραμ τότε, κατά μήκος του άξονα της πόλης: από τις αποθήκες του στο Ντεπώ παραλιακά μέχρι την Πλατεία Ελευθερίας ή στρίβοντας από τον Λευκό Πύργο στη σημερινή Εγνατία και το Βαρδάρι, μέχρι τον Σιδηροδρομικό Σταθμό! Κι από εκεί, σε όλες τις πόλεις της Ευρώπης και του κόσμου.

## **Επίλογος**

Τα χρόνια που ακολούθησαν την έκδοση του χάρτη μας δεν ήταν εύκολα για όσους τα έζησαν. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι, η απελευθέρωση της πόλης το 1912, η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού της, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, η έλευση της Γαλλικής Στρατιάς, το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή, η έλευση των ελλήνων προσφύγων και η αποχώρηση της μουσουλμανικής κοινότητας με την ανταλλαγή των πληθυσμών, αργότερα η έξοδος της ισραηλιτικής κοινότητας, επηρέασαν δραματικά τη μορφή της πόλης και τους ανθρώπους της. Μέσα σε όλα τα άλλα, μια μεγάλη πυρκαγιά το 1917 θα παίξει κι

αυτή τον ρόλο της στην αλλαγή της μορφής της πόλης. Αυτή όμως είναι μια άλλη ιστορία που θα μας πει ένας χάρτης!

## Βιβλιογραφία

Γούναρης Β. Κ. (1997). «Θεσσαλονίκη, 1830-1912: Ιστορία, οικονομία και κοινωνία». Στο: Χασιώτης Κ. Ι. (επιμ.), *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: Ιστορία και πολιτισμός*, Α΄ τόμος. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ζαφείρης Χ. (1997). *Θεσσαλονίκης εγκόλπιον*. Αθήνα: Εξάντας.

Κολώνας Β. (2016). *Η Θεσσαλονίκη εκτός των τειχών: Εικονογραφία της συνοικίας των Εξοχών (1885-1912)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Λιβιεράτος Ε. (2005). «Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια των χαρτών». Στο: *Χάρτες πολύφυλλοι της Θεσσαλονίκης: Απεικονίσεις της πόλης σε μεγάλη κλίμακα, τέλη 19ου-αρχές 20ού αι.* Θεσσαλονίκη: ΕΚΕΧΧΑΚ-Εθνική Χαρτοθήκη.

Σαββαΐδης Π. (2008). *Θεσσαλονίκης Ανάδειξις: Χαρτών αναμνήσεις*. Θεσσαλονίκη: Εθνική Χαρτοθήκη.

Συλλογή καρτ ποστάλ Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ), <http://www.elia.org.gr>.

«Τρία Αρχεία μιλούν για Σχολεία της πόλης μέσα από τεκμήρια και χάρτες».

Παγκόσμια Ημέρα Αρχείων 2016, διοργάνωση: Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΓΑΚ-ΙΑΜ), Αρχείο Χαρτογραφικής Κληρονομιάς (ΓΑΚ-ΙΑΜ-ΑχαΚ), Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ).

Εικόνες: Ομάδες FB Άγνωστη Θεσσαλονίκη, Παλιές Φωτογραφίες της Θεσσαλονίκης, The Ottoman-era Heritage of Greece.

Χάρτες: Ψηφιακή Χαρτοθήκη Αρχείου Χαρτογραφικής Κληρονομιάς, Ιδ. Συλλογή και Συλλογή Εθνικής Χαρτοθήκης, [www.maplibrary.gr](http://www.maplibrary.gr) | Google Maps, [www.maps.google.com](http://www.maps.google.com) | Ίδρυμα Λασκαρίδη, Travelogues, Με το βλέμμα των περιηγητών, <https://el.travelogues.gr>